

UOT: 821.52.162

Əzizağa Nəcəfzadə,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

azizaga.necefov@mail.ru

NİZAMİ YARADICILIĞINDA ÇÖVKAN OYUNU QƏDİM TÜRK MƏİŞƏTİNİN PARÇASI KİMİ

Açar sözlər: *çövkan, türk məişəti, at, xalq oyunları, poetik obraz.*

Ключевые слова: *човган, турецкий быт, лошадь, народные игры, поэтический образ.*

Key words: *chovkan, Turkish welfare, horse, folk games, poetic image.*

Ümumbəşəri şöhrət qazanmış, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında dünya xalqlarının həyat tərzinə, qoca Şərqi adəbi təcrübəsinəyi düşdükcə müraciət olunursa, şairin təmsil etdiyi etnosun milli mədəni sərvətlərinə də xüsusi yer verilir. Böyük vətənpərvər Nizami Azərbaycan-türk məişətinin, adət-ənənələrinin, süfrə mədəniyyətinin, milli mətbəximizə aid xörəklərin, ümumtürk mentalitetinə xas xüsusiyyətlərin, türk ailəsinin, milli tərbiyə mexanizminin təsvirinə əsərlərində sevrək və xüsusi məsuliyyətlə yanaşır, milli folklorumuzdan süzülüb gələn süjetlər “Xəmsə”də yeni ovqatdaöz əksini tapır.

Nizaminin əsərlərində yer alan milli məişətimizə aid xüsusiyyətlərdən biri də xalqımızın asudə vaxtını keçirmə yollarının təsviridir. Məlumdur ki, türk məişətində asudə vaxtın təşkilinin ən sərfəli yolu xalq oyunları idi. Xalq oyunları vahid komanda heyətində birləşməni tərbiyə edən, iştirakçıların fiziki cəhətdən möhkəmlənməsini təmin edən, əqli çevikliyi artıran, sərkərdəlik keyfiyyətləri olan şəxslərin üzə çıxarılması üçün sərfəli şərait yaradan universal vasitə idi. Həmin oyunlarda milli adət-ənənələrimiz, şüuraltı qatlarda gizlənən xalqın sokral təfəkkürü, totem və ruhlara inanc kimi ilkin dini təsəvvürlərinin izləri də öz ifadəsini tapırdı.

Özündə müxtəlif mədəni qatları cəm edən belə milli xalq yarışlarının əksəriyyətində at mərkəzi fiqur olurdu. Belə oyunlarda at ilə süvari bir vəhdət təşkil edirdi. Bəzən belə oyunlarda döyüş imitasiyası olurdu. Süvarilər ox atır, qılınc oynadır, nizəni dəlikdən keçirməyə çalışır, atın tərkində müxtəlif akrobatik hərəkətlər edirdilər.

Ümumiyyətlə, qədim türklərin məişətini at olmadan təsəvvür etmək olmur. Belə ki, türklər ömürlərinin böyük hissəsini at belində keçirirdilər. Atın tərkində ova çıxır, südükdən azuqə hazırlayır, atların üzərində süvari dəstlərlə döyüşür, yürüşə gedirdilər. At türkün həyatının ilk günlərindən son günlərinədək onun ən yaxın dostu idi. Bəzən igid dünyasını dəyişəndə onun ən yaxşı atını qurban kəsib ehsan edir, yaxud elə onunla bərabər məzara gömürdülər.

At türklərin bütün tədbirlərinin, bayram və əyləncələrinin ayrılmaz tərkib hissəsi idi. Buna görə də heç təəccüblü deyil ki, qazıntılar zamanı aşkarlanan qədim türklərin məişətinə aid keramika nümunələrinin üzərindəki təsvirlərdə igidlər atın tərkində ox atır, qılınc oynadır və ya güləşirlər.

At ilə oynanılan oyunlardan ən məşhuru isə, sözsüz ki, çövkan və cıdır idi. Çövkan gənc nəslin at üzərində döyüş texnikasını mənimsəməsi üçün daha əhəmiyyətli

idi. Bu oyun qədim və orta əsrlər Şərq yazılı mənbələrində, həmçinin yazılı ədəbiyyatında geniş təsvir olunur. Mənbələrdə bu oyunun adını müxtəlif variasiyalarda: “çövkan”, “çövqan” və “çövkən” kimi də qeyd edirlər.

Tanınmış mətnşünas Məmməd Adilov 1999-cu ildə dərc olunan “Azərbaycan çövqanı və polo” adlı məqaləsində bu oyunun tarixi haqqında yazırdı: “Komanda oyun növü olan çövqan // çövkan yarışları eranın birinci minilliyinin ortalarında formalaşmış, yüzillər ərzində Azərbaycanda, İranda və qonşu ölkələrdə məşhur olmuşdur. Mənbələr XII əsrdə İslam dünyasının atçapanları arasında tarixdə ilk beynəlxalq çövqan yarışlarının keçirildiyini göstərir” (1, 30).

Hər bir populyar idman növü kimi çövkan da beynəlxalq arenada özünə tərəfdar toplamış, Hindistandan Avropaya kimi şöhrət tapmışdır. Məhz buna görə də çövkan oyunun yaradıcılarının hansı millətə mənsub olması bir çox tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Müəlliflərin əksəriyyəti Parfiyanı, Sasani İranını çövkanın vətəni sayır. Buna səbəb isə ərəb alimi ibn-Xatibin bu oyunun qaydaları haqqında məlumat verərkən “Şahlar üçün çövkan oyunu qaydaları” adlı qədim İran əlyazmasına istinad etməsidir. Tədqiqatçı Şirin Manafov “Nizami epoxasında Şərq karnavalı” adlı məqaləsində bu haqda yazır: “Bu kitab ata qulluq etmək və at yarışlarının keçirilməsi qaydalarını təsvir edən əsas populyar Şərq ədəbiyyatı silsiləsindən biri olmuşdur. ... Bu oyun orta əsrlərdə Hindistan, Çin və Yaponiyada da populyar idi. Harada ki, süvari qoşun növü ordunun əsas aparıcı qolu kimi inkişaf edirdi, orada çövkanın da intişar tapması nəzərə çarpırdı” (2, 18).

Fikrimizcə, bu fakt həmin oyunun vətəninin Azərbaycan türklərinin yaşadığı yerlərdən kənar olduğunu göstərmir. Sadəcə, İran əlyazmasının ilkin mənbə kimi göstərilməsi təbliğatın bu istiqamətdə getməsinə səbəb olmuşdur. Buna rəğmən bir qisim tədqiqatçılar hələ də bu fikirdədir ki, İrana da bu oyunu məhz türklər gətirib.

Oyunun adı da türk mənşəli söz olub, oyun zamanı istifadə olunan 1, yaxud 1, 25 m. uzunluğu olan ağac çomağın adından götürülüb. Mənası da “ağacdən olan” deməkdir. Günümüzdə qədər yazılı şəkildə çatan ilk xalq dastanımız, ana kitabımız olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Salur Qazanın evinin yağmalanması” boyunda da Qaraca çobanın dilindən verilən mətndə “çövkan” sözünə rast gəlirik ki, burada da bu söz çomaq mənasına gəlir:

“Qılınıcı nə öyərən, mərə kafir?!”

Əyri başlı çovkanımca gəlməz mana” (3, 42).

Bu isə həmin ifadənin xalqımızın əski məişətinə aid olduğunu bir daha sübut edir.

Mənbələr, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində çövkan oyununda iştirak edən “çövkəni” adlı atların yetişdirildiyini də göstərir. Uşaqları çövkan oyununa erkən yaşlarından alışdırırdılar. Bu, onları kollektiv fəaliyyətə, döyüş zamanı zərbələrə reaksiya verməyə alışdırır, at üzərində möhkəm durmasına kömək edirdi.

Maya Bağirova və Emin Məmmədov “Qədim və orta əsrlər Azərbaycanında idmanın tarixindən” adlı məqalədə çövkan oyununun qaydaları haqqında məlumat verərkən yazırlar: “Baxmayaraq ki, bu oyun təhlükəli idi və bədbəxt hadisələr də az olmurdu, Azərbaycanda təkə kişilər yox, qadınlar da çövkan oynayırdı. Uşaqlar yeddi yaşından piyada olaraq çövkan oynamağa başlayırdılar. Çövkan Azərbaycanda o qədər populyar olmuşdur ki, ilkin orta əsrlərdən başlayaraq əksər şairlərin əsərlərində xatırlanır” (4, 21).

Azərbaycan söz sənətində həm nəzm, həm də nəsrə olan ədəbi parçalarda çövkan obrazına tez-tez rast gəlmək olur. Hətta qədim yazılı ədəbiyyat nümunələrimizdə də, məsələn, farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatının ilk nümayəndələrindən olan Qətran

Təbrizinin, Xaqani Şirvaninin yaradıcılığında çövkən oyunu təsvir olunur. Bəzən belə nümunələrdə çövkən sözündən bir bədii vasitə kimi də istifadə olunduğunu müşahidə edirik.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında isə çövkən oyunu daha ətraflı təsvir olunmuşdur. Artıq qeyd etdiyimiz kimii, Azərbaycan-türk məişətinə yaxşı bələd olan şair əsərlərində onun ən gözəl cəhətlərini – mətbəxini, musiqisini, adət-ənənələrini yeri düşdükcə təsvir etməyə, ən mütərəqqi cəhətlərini təbliğ etməyə, əbədləşdirməyə çalışmışdır. Çövkən oyununun elementlərinin təsviri də bu ali məqsədə xidmət etmişdir. Dahi şairin “Xəmsə”sinə daxil olan beş poemadan dördündə bu oyunun elementlərindən istifadə olunmuşdur. Hətta bu oyunun tarixi Makedoniyalı İskəndər dönəminə qədər aparılmışdır.

Nizami Gəncəvi ilk məsnəvisi olan “Sirlər xəzinəsi” adlı əsərinin “Könül dünyası və onunla sirdaşlıq” başlıqlı hissəsində çövkən oyununun elementlərindən bənzətmə vasitəsi kimi yararlanır:

*Müqəddəs məbədimdi pənahım, iqamətim,
Döndüçövkən topuna çövkən qəddim, qamətim.
Ətəyimi yığaraq öz yaxama bağladım.
Top dalınca yel kimi hey kükrədim, çağladım.
Çövkənin ağacı da, topu da öz canımdı,
Qanad verib uçuran sonsuz həyəcanımdı (5, 55).*

Göründüyü kimi, şair burada mükəmməl təzad nümunəsi yaradır. Çövkənin ağacı ilə topunu müqayisə edir. Ənənəvi əlif qəddim dəl oldu əvəzinə, belə qeyri-adi təsvir yaradır.

Nizami Gəncəvi ikinci məsnəvisi olan “Xosrov və Şirin”də bu oyunun elementlərindən daha çox istifadə edir. Çövkən oyununun qaydalarını da təsvir edir. Əsərdə çövkən oyunundan həm bədii təsvir vasitəsi kimi istifadə olunur, həm də qəhrəmanların əyləncə vasitəsi, güclərini sınaq zaman bir-biri ilə yarışagirdikləri oyun kimi göstərilir. Şair əsərin “Atasından qorxub qaçan Xosrovun Ərmənə gəlməsi” hissəsində baş qəhrəmanının Şəbdizi də, Şirini də əlindən verdikdən sonra təəssüflü halını təsvir etmək üçün belə yazır:

*Günəşə əyildi o söyüd beli,
Çövkən qayırırlar söyüddən, bəli (6, 93).*

Göründüyü kimi, şair burada qəhrəmanın peşmanlıq və təəssüf hissini verərək çövkən çubuğunun hazırlanması qaydasını göstərir. Çövkənin – ucu əyri çomağın məhz söyüd ağacından hazırlandığını bildirir.

Əsərdə iki sevən aşiqin – Xosrovun və Şirinin komanda içində çövkən oynaması da təsvir edilir. Nizami “Məhin Banunun Şirinə öyüd verməsi” bəhsində yazır:

*Şirinə dedi ki: “Gəl at çaparaq,
Bu geniş düzəndə çövkən oynayaq”.
Xosrovun topuna çövkən atdılar,
Gözəllər səs-küylə at oynatdılar” (6, 120).*

Maraqlıdır ki, burada komandalar əks cinsin nümayəndələrindən təşkil olunur. Nizami bu mənzərəni mükəmməl bənzətmələr ilə belə təsvir edir:

*Topa yel əlindən vuranda çövkən
Günəşin topunu salırdı tovdan.
Bir yanda durmuşdu ayla ulduzlar,
Şah, əyan tutmuşdu bir yanda qərar (6, 121).*

Burada Şirin aya, komandasının üzvləri isə ulduzlara bənzədilir. Qız və oğlan komandalarının oyunu zamanı yaranan ehtiras və coşqunu təsvir etmək üçün isə müəllif: “Meydanda maralla oynayırdı şir”, – deyir.

Nizaminin bu məsnəvisində çövkən oyunundan başqa məqamlarda da istifadə olunur. Müəllif “Şapurun Xosrovun peyğamını Şirinə gətirməsi” bəhsində mükəmməl təşbehdən istifadə edərək gözəlin saçlarını çövkən çubuğuna, çənəsini topa bənzədir və bununla da rəmzi məna ifadə edir. Beyt belədir:

*Çənədən top qapmaq istəyən zaman
Üzümdəki saçdan yeyəcək çövkən* (6, 179).

Şairin bu əsərinin 1982-ci ildə nəşr olunan Azərbaycan dilinə bədii tərcüməsinə yazılan izahların müəllifi Məmmədəğa Sultanov beyt haqqında belə yazır: “Beytdə orta əsrlərdə at üstündə oynanılan “Kuy və çovkan” oyununa işarə edilir. Nizami Şirinin çənəsini topa (kuy), onun saçlarını isə çovkana (ucu əyri ağaca) bənzətmişdir. Beytin mənası: mənim çənəmə əl atmaq istəyən (Xosrov) saçlarımdan zərbə yeyər” (6, 387).

Şirin Manafov Nizami əsərlərində bu oyunla bağlı işlədilən “Göyün topunu almaq və ya udmaq” ifadəsini oyunun türk mənşəyinə işarə kimi şərh edir. O, yuxarıda adı gedən məqaləsində yazır: “Tədqiqatçıların bir qrupu belə güman edir ki, İrana bu oyunu türklər gətirib. Çövkən təkcə cəngavər yarışı deyil, müasir dil ilə desək, təlim proqramıdır. Elə ki, aşiqdə ümid yaranırdı, onda o, çövkən oyunu ilə, at çapmaq məharətiylə “göydən və ulduzdan topu alırdı” (2, 18).

Nizami Gəncəvi “Yeddi gözəl” poemasında “Xavərnəqin tərifı və Nemanın yoxa çıxması” bəhsində Bəhrəmin igidlik və məharəti haqqında danışarkən yazır:

*Silah oynatmaqda, at çapmaqda və cıdırda
Göy çövkəninin topunu udurdu* (7, 60).

Nizami Gəncəvi “İskəndərnamə” poemasının “Şərəfnamə” hissəsində “Öz halına və zamanının gedişinə dair” başlıqlı bölümdə qocalıqdan şikayət edərkən çövkən oyununun məhz gənclərə aid əyləncə olduğunu yazır və gənclik çağının keçdiyini isə belində çövkənoynadığı atın artıq zəifləməsi kimi göstərir:

*Çövkənlər atdığım yel ayaqlı at
Yüz çövkən vursan da, tərpanməz, heyhat!* (8, 34)

Göründüyü kimi, şair burada “çövkən” sözünü iki mənada işlədərək maraqlı cinas yaradır. Birinci mənada haqqında danışdığımız oyun zamanı atılan topu, ikinci mənada isə xalq arasında işlədilən anlamda – başı əyri çomağı nəzərdə tutur.

“İskəndərnamə”də bu oyunun tarixi Əhəməni hökmdarı III Dara dövrünə qədər aparılır. Belə ki, poemanın “Dara elçisinin İskəndərin yanına gəlməsi” adlı hissəsində Daranın İskəndərə qasid vasitəsi ilə göndərdiyi əşyalar arasında çövkən və top da olur:

*Başqa bir qasidi göndərdi Dara,
Kin ilə gözüni dikdi yollara.
Qasidə tapşırdı bir top, bir çövkən.
Bir çuval küncüd də verdi ərməğan* (8, 114).

Dara bunlarla İsgəndəri topla, çövkənlə oynayan uşaq sandığını və əgər qürurundan əl çəkməzsə, küncüd sayı qədər ordusu ilə onu məhv edəcəyini ifadə edir. İsgəndər cavabında topun Yer kürəsi olduğunu və bu oyunda topu idarə edən çövkənin artıq onun əlində olduğunu bildirir və saray quşlarına küncüdü dənəltirməyi əmr edib, Daranın ordusunu məhv etmək qüdrətində olan qoşuna sahibliyini bəyan edir. Cavabında isə kiçik çuvala quşların yeyə bilmədiyi üzərlik doldurtdurub göndərir və ordusunun qədərini bildirir. Nizami yazır:

*Qasid İskəndərdən eşidib bunu,
Yüklədi ulağa ağır yükünü.
Daraya Yunandan gətirdi cavab;
Bu ağır cavaba kim gətirər tab?
Daranın cavabdan qızardı gözü,
Çünki çox güclüdür düşmənin sözü (8, 115).*

X əsr müəllifi Bəlamî əbu Əlinin Təbəri “Tarix”inin tərcüməsi kimi tanınan “Tarixi-Bəlamî” adlı əsərində də bu süjetə oxşar motiv yer alır (Qeyd edək ki, “İslam ensiklopediyası”na görə, bu əsər tərcümə sərhədlərini aşaraq ilkin mənbənin qısa variantı şəklində hazırlanmış və başqa heç bir qaynaqda olmayan yeni məlumatlarla zənginləşdirilmişdir). Lakin orada Daraya verilən cavabda üzərlik əvəzinə, İsgəndər bir kisə xardal göndərir. Bununla İsgəndər rəqibinə: “... bu xardal dənələrinin az olmasına rəğmən yandırıcı və acı olduğunu, əsgərlərinin sayının az olsa da, xardal kimi yandırır qovurduğunu bildirirdi” (9, 95).

Motivin eyni olsa da, müxtəlif versiyalarda yazılması onun folklordan gəldiyini söyləməyə əsas verir.

“Nizami və türk ədəbiyyatı” adlı monoqrafiyasında nizamişünas alim Nüşabə Araslı bu motivin türk şifahi ədəbiyyatdan da məlum olduğunu, sonralar sufi ədəbiyyatda təsəvvüfi mənə da kəsb etdiyini yazır (Bax: 10, 133).

Ümumiyyətlə, klassik ədəbiyyatda həm Nizaminin müasirlərinin, həm də ondan sonrakı poeziyanın nümayəndələrinin yaradıcılığında çövkən motivindən rəmz kimi çox istifadə olunub. Şairlər çövkəndən sufi-mistik məzmununda da müxtəlif mənaları ifadə etmək üçün bəhrələnmişlər.

Məsələn, Azərbaycan-türk ədəbiyyatının ən böyük filosof şairlərindən biri, hürufizmin ən böyük nümayəndəsi Seyid İmadəddin Nəsiminin “Arzular” rədifli qəzəlində bir beytdə iki dəfə çövkən sözü işlədilir:

*Gördü tuba qəddi,vi, çövkəni-zülfün çalmağa,
Könlümüz şimdi yenə ol topu çövkən arzular (11, 14).*

Yaxud başqa bir qəzəlində şair vəhdət məqamını çövkən yarışı keçirilən oyun meydanına bənzədərək, yalnız özünə güvənən əsl aşıqların bu meydanda baş girdiyə biləcəyini söyləyir:

*Başını top eyləgil, gir vəhdətin meydanına,
Ey könül, müştaq isən gər zülfünün çövkənina (12, 29).*

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, çövkən oyunlarında istifadə olunan topa “kuy”, yaxud “guy” deyilir. Məşhur türk tədqiqatçısı Süleyman Uludağın tərtib etdiyi “Təsəvvüf terminləri sözlüyü”ndə geyun sufi-mistik anlamı haqqında belə yazılır: “Sufilər Allahın iradəsi qarşısında insanı dəyənəklərin önünə atılmış çövkən topu təmsalında görürlər” (13, 148).

Qızılbaşlıq təriqətinin şeyxi, hökmdar şair Şah İsmayıl Xətai də Nəsimi kimi bu oyunun əsas elementlərindən ilahi eşqi yaşayan aşiqin halını təsvir etmək üçün bəhrələnir:

*Başın top edə gər canan yolunda,
Çalınsın top, çün çövkən onundur (14, 116).*

Bu beytdə şair ilahi təqdirin və əzəli hökmün tələbinə tabe olan insanı çövkən oyununda meydana atılmış topa bənzədərək, əsl aşiqin haqq yolunda “başını topa çevirməli olduğunu”, yəni hər əzaba dözməli olduğunu bildirmək istəyir.

Sufi-təriqət ədəbiyyatında çövkən oyunu ilə bağlı rəvayətlər də günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Mehmet Rıhtım “Seyid Yəhya Bakuvi (həyati, yaradıcılığı və məktəbi)”

adlı monoqrafiyasında bu təriqət şeyxinin həyatı ilə bağlı bir fraqmenti belə nəql edir: “Seyid Yəhyanın çox gənc yaşlarında ikən təsəvvüf ilə tanış olmasına qarşılaşdığı bir hadisə səbəb olmuşdur. Belə ki, bir gün yoldaşları ilə birlikdə çövkən oynayarkən orada keçməkdə olan Xəlvəti dərvişləri ilə qarşılaşır. Yəhya hörmət göstərərək onların qarşısından keçmir. Onu tanıyan və bu hərəkətindən olduqca məmnun qalan sufilər, təriqətlərinə gəlməsi və əcdadı kimi vələyət sahibi olması üçün dua edirlər” (15, 31).

Maya Bağirova və Emin Məmmədov “Qədim və orta əsr Azərbaycanında idmanın tarixindən” adlı məqalədə də bu əhvalatı nəql edirlər. Lakin bu əhvalatda Seyid Yəhyanın təriqət dostu Pirzadə də iştirak edir. Məqalədən oxuyuruq: “Görkəmli Azərbaycan filosofu, Xəlvətiyyə təriqətinin əsasını qoyanlardan biri Seyid Yəhya Bakuvü gəncliyində çövkən oyunu ilə məşğul olurdu. Bir dəfə oyun zamanı o, bu təriqətin şeyxinin müridi Pirzadə ilə tanış olur. Gələcək filosofun oyunu axırıncıya o qədər yüksək təəssürat bağışlayır ki, həmin şəxs ona öz qızını əvə verir. Sonra bu gəncə yaxından tanış olduqdan sonra şeyx onu özünə mürid edir” (4, 22).

Göründüyü kimi, çövkən oyunu ən qədim zamanlardan başlayaraq türk məişətində önəmli yer tutmuşdur. Bunun təsiridir ki, istər təsviri sənətdə, istərsə də bədii yaradıcılığın digər sahələrində çövkən oyununa geniş yer verilmişdir. Bu oyunun elementləri Azərbaycan ədəbiyyatında “Kitabi-Dədə Qorqud”dan Xətai və davamçılarına qədər, eyni zamanda dahi şair Nizaminin də ölməz irsində bir bədii obraz, məcaz vasitəsi, süjeti qüvvətləndirmə ünsürü, hətta əşyavi yazıda fərqli mənə ifadə edə bilən vəsait kimi istifadə olunmuşdur. Nizami “Xəmsə”yə daxil olan əsərlərində çövkən oyunu qaydaları və ünsürlərindən həm rəmzi anlamda, həm də hərfimənada istifadə edərkən fərdi bədii təxəyyülünü bir türk kimi çalışdırmış, özünəqədərki ənənəni davam etdirərək bu təfəkkürü özündən sonra yaranan ədəbiyyata da ötürməyi bacarmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Adilov Məmməd. Azərbaycan çövkəni və polo// “Olimpiya” jurnalı. -1999.- № 2. - S. 30-37.
2. Манафов Ширин. Восточный карнавал в эпоху Низами// «Мир литературы». - 2013, апрель-май, № 04-05 (71-72). - С. 18-19, 27.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri – Dastanlar. - Bakı: Yazıçı, 1987. - 571 s.
4. Багирова Майя, Мамедов Эмин. Из истории спорта в древнем и средневековом Азербайджане // «Наследие». - 2015. - № 1 (73). С. 16-22.
5. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinsəsi/ fars dilindən tərc. ed.: S.Rüstəm, A.Sarovlu. - Bakı: Yazıçı, 1981. - 196 s.
6. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin/ fars dilindən tərc. ed.: R.Rza. - Bakı: Yazıçı, 1982. - 401 s.
7. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl, filoloji tərcümə, izahlar və qeydlərin müəllifi/ R.Əliyev. - Bakı: Elm, 1983. - 360 s.
8. Nizami Gəncəvi. İskəndərnəmə (Şərəfnəmə). - Bakı: Lider, 2004. - 432 s.
9. Firdevsi. İskendername / Yayına hazır.: prof. dr. Nimet Yıldırım. - İstanbul: Kabaççı Yayıncılıq, 2013. - 343 s.
10. Araslı Nüşabə. Nizami və türk ədəbiyyatı. - Bakı: Elm, 1980. - 206 s.
11. Nəsimi İmadəddin. İraq Divanı. - Bakı: Yazıçı, 1987. - 336 s.
12. İmadəddin Nəsimi. Mən bu cahana sığmazam...: Seçilmiş əsərləri. - Bakı: Gənclik, 1991. - 384 s.

13. Uludağ Süleyman. Tesavvuf terimleri sözlüğü, İkinci basım. - İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016. - 438 s.
14. Xətai Şah İsmayıl. Əsərləri iki cildə. I cild. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1975. - 412 s.
15. Rıhtım Mehmet. Seyid Yəhya Bakuvü (həyatı, yaradıcılığı və məktəbi). - Bakı: Elm və təhsil, 2013. - 216 s.

Азизага Наджафзаде,
доктор философии по филологии, доцент

ИГРА ЧОВГАН В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ КАК ЧАСТЬ ДРЕВНЕГО ТЮРКСКОГО БЫТА

Резюме

В творчестве великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви, внесшего в мировую литературу жемчужину большого искусства "Хамсе", отводится особое место жизни и быту различных народов. Однако Низами, в первую очередь, был сыном своего народа. В его произведениях нашли яркое отражение как относящиеся к одному эпосу повседневная жизнь, обычаи, традиции, нормы поведения, национальная кухня, музыка, свадебные и похоронные церемонии и т. д., так и способы проведения народом свободного времени.

В поэмах Низами также нашло художественное изображение присущее турецкому быту одного из способов проведения свободного времени игры в мяч верхом на лошадях в командах, называемой човган.

Azizagha Najafzadeh,
doctor of philodophy in philology

FOLK GAME CHOVKAN IN NIZAMI'S CREATIVE ACTIVITY AS A PART OF ANCIENT TURKISH WELFARE

Summary

In great Azerbaijan poet Nizami Ganjavi's – who presented to the world literature such literary masterpiece as "Khamseh" – creative activity great place is given to life and welfare of various nations. But Nizami was first and foremost the son of his nation. Such notions, as the daily life of the nation he belongs to, customs and traditions, standards of conduct, national cuisine, music, wedding and funeral ceremonies, ancient belief found their brilliant reflections in his works.

One of the ways of spending leisure time specific for Turkish welfare that found its reflection in Nizami's poems is chovkan, which is played with ball and blugeon riding a horse as a team.